

ПОСТМОДЕРНІСТСЬКА ЗАГАЛЬНА СОЦІОЛОГІЯ: САМОЦІННА ВИКРИВАЛЬНА КРИТИКА ЧИ ПРОЕКТ СОЦІАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ?

Вхід постмодернізму в соціологію є дещо запізнлим порівняно з проникненням його в інші сфери знання й культури та досить суперечливим.

Довгий час, подібно до того, як деякий літературний персонаж говорив прозою, не знаючи про це, ряд соціологів, переважно зарубіжних, працювали в руслі постмодерністської тематики й методології, навіть не підозрюючи цього. Мова йде, передусім, про різнопланових інтерпретаторів сутності та образу постмодернізму, в яких те, за що вони критикують модерн, цілком можна назвати капіталізмом, індустріальним чи промисловим суспільством, тобто тим самим суспільством, що й у теоретиків постіндустріалізму. Сутність тут буде більш-менш спільна, відмінності інші, але теж достатньо схожі. Отже, усупереч тому, що вони самі себе постмодерністами не вважали, цих теоретиків можемо з повним правом назвати пост-модерністами. Як сьогодні можна з деякою впевненістю сказати, це була лише інша назва постмодерного суспільства й постмодерністського підходу до його інтерпретації. Адже, як це можна бачити в усіх попередників і безпосередніх фундаторів, деяких інших мислителів, у тому числі самих модерністів, концепція постіндустріального суспільства є в тому числі й концепцією постмодерного суспільства [1, с. 42–45; 2, с. 125–126]. Хоч наявна й деяка розбіжність, яка впливає не лише з відмінності вживаних термінів, а й використовуваної методології та методів дослідження.

Мета статті – дослідити сутнісні спільні риси постмодерної загальної соціології через зіставлення різних інтерпретацій постмодерного суспільства представниками допостмодерної, але вже неklasичної традиції, та суто постмодерністськими концепціями, щоб виявити евристичний потенціал сучасної соціологічної теорії.

Одним якщо не з перших, то з найбільш помітних літературних джерел такого роду є концепція “активного суспільства” А. Етціоні. Постіндустріальне суспільство (за його термінологією, “активне”, оскільки автор акцентує увагу головним чином на здійсненні соціальних інновацій у такому суспільстві) з’являється як принципово новий тип не через різкий розрив, як у постмодерністів, а через більш повільну, хоч і необоротну його трансформацію чи реконструкцію. Акцентує ж А. Етціоні головним чином на технологічних та інших об’єктивних передумовах його появи, на відміну від постмодерністів, які враховують переважно відмінності в культурі й способі мислення.

Постіндустріальна фаза суспільства, як стверджує А. Етціоні, має *подвійну цілеспрямованість*: трансформація технологій і трансформація

ціннісних орієнтацій. “Після Другої світової війни, – пише автор, – модерний час завершився радикальною трансформацією комунікаційних, пізнавальних та енергодобувних технологій, що означало посилення вимоги щодо примату тих цінностей, яким мали слугувати названі засоби. Постмодерний час, відлік якого ми можемо почати з 1945 р., переживатиме або подальшу, дедалі більшу загрозу статусу цих цінностей унаслідок натиску нових технологій, або відновлення їхнього нормативного пріоритету” [3, с. 343]. Отже, А. Етціоні не лише фіксує перехід суспільства в нову якість, а й попереджає щодо тих загроз, які можливі в тому випадку, коли його розвиток піде не тим шляхом, тобто коли технологія суспільства буде використана для посилення вже виявлених технократичних тенденцій. У цьому випадку острахи А. Етціоні за змістом збігаються із загальною тональністю постмодерністів. Як достатню й необхідну передумову відвернення подібної загрози А. Етціоні пропонує проект “активного суспільства”, в якому соціальна трансформація стає домінуючою й самодостатньою цінністю. Таке суспільство є надзвичайно чутливим до власних постійно змінюваних потреб, отже, здатне до інтенсивної та постійної самотрансформації. Активний варіант постіндустріального (постмодерного) суспільства означає, що воно, на відміну від технократичного, автономно, динамічно та плюрально перманентно видозмінює саме себе, ніби “переробляє”.

У дещо інших термінах, але дуже близько до того самого змісту описує вищезазначене французький соціолог А. Турен, який визначає сучасне суспільство як таке, що “постійно працює над самим собою”. Таку діяльність він позначає терміном “соціальна робота”, на відміну від широковживаного “праця”, що скоріше ототожнюється з виробничою діяльністю.

Сам термін “постмодерне суспільство”, на думку деяких авторів, у тому числі В. Вельша, було введено в науковий обіг американським соціологом Д. Рісманом (1958 р.) у дослідженні “Праця і дозвілля в постмодерному суспільстві”, його підтримав А. Турен [1, с. 42]. Проте особливого поширення цей термін набув завдяки публікаціям Д. Белла, зокрема, книзі “Поява (прихід, Coming) постіндустріального суспільства” (1973). Попри розбіжності в термінології, виборі тематики й інтерпретації, вони одноставно декларують та обґрунтовують появу *суспільства нового типу*, яке має суттєві відмінності порівняно з попереднім.

Що стосується самого Д. Белла, то він окреслює контури постіндустріального суспільства переважно на підставі появи *технологій принципово нового типу*. Зокрема, появи “інтелектуальних машин, пов’язаних з ними вже існуючих, а також принципово нових технологій, форм праці й зайнятості. Постіндустріальному суспільству властиві, на його погляд, примат теоретичного знання, поєднання норм і технології, а також принципово нові функції й практика планування та управління суспільними процесами. На цьому, до речі, акцентує й А. Етціоні, розглядаючи як головну рису “активного” суспільства перманентне поєднання ініціатив

культурної еліти та колективних зусиль громадянського суспільства. Д. Белл також прагнув довести, що постіндустріальне суспільство вже виникло й активно формується впродовж близько 100 років шляхом усебічної технізації всіх його сегментів. Але зараз це відбувається надзвичайно активними темпами в небачених раніше масштабах, і в цьому полягає пафос історичного моменту.

У цьому пункті А. Етціоні і Д. Белл суттєво розходяться. Перший акцентує переважно на суспільних передумовах соціальних трансформацій. Він мислить як власне соціолог, шукаючи соціальне (соціологічне) пояснення соціальних процесів; другий мислить скоріше як філософ, шукаючи причини соціальних трансформацій у позасоціальних факторах (у цьому випадку в технології). Певною, проте цілком виправданою часом і обставинами, обмеженістю Д. Белла є також і те, що він продовжує міркувати як теоретик “допостмодерної” епохи, ведучи свою концепцію в однокількісному плані типу “фактор – результат” чи “причина – наслідок”, тоді як постмодернізм вимагає мислити поліфункціонально” (типу “причина – множина наслідків”, “наслідок – множина причин”, “множина причин – множина наслідків” тощо). Але і в А. Етціоні постіндустріальне суспільство є продовженням і подальшим розвитком його індустріальної фази, тоді як постмодернізм розглядає цей процес через розрив, різку зміну, подолання, стрибок. Скоріше за все, ці теоретичні розбіжності значною мірою впливають з відмінностей їх методологій і громадянського темпераменту.

На думку ж В. Вельша, наклеювання ярлика постмодерного на постіндустріальне суспільство є хибною тезою. Те, що має спільний висхідний пункт, зовсім не обов’язково рухається в тому самому напрямі й тим самим темпом. Технологічна спільність постпромислового і постмодерного суспільства конкретно виявляється в цілком очевидній соціальній розбіжності. У цілому ж, з принципової точки зору постмодерну, суспільні цілі й зміст і спрямованість соціальних проєктів тут мають більш принципове значення. Адже технократична спрямованість соціального проєкту зайвий раз засвідчує його раціоналістичний і абстрактно-логіцистський спосіб мислення, що в принципі неприйнятне для постмодернізму.

Це особливо прозоро виявляється при критичному аналізі концепції культури Д. Белла. У своїх міркуваннях він відштовхується від так званої “теорема Гелена” щодо постісторії як її наступної необоротної фази. Але Д. Белл надає цій ідеї зовсім іншого звучання. Хоч обидва вони не очікують при цьому від культури нічого принципово нового та засадничого, проте наявні й суттєві розбіжності. Гелен вважає, що культура відіграє в цьому ефемерну роль, а коли стає застарілою її справжня орієнтація, вона все більше схиляється до суто компенсативної функції, стає переважно розважально-побутовою або театральньо-демонстративною, скоріше маскує і “підбадьорює”, ніж викриваючи віджилі соціальні порядки. Д. Белл же, навпаки, сприймає культуру цілком серйозно, розглядаючи її як

фактор, спроможний розвалити стару соціальну систему й закласти необхідні підвалини для нової. При цьому концепція Д. Белла є більш тривожною і напруженою, оскільки він допускає розвал чи навіть зникнення культури через надмірну раціоналізацію мислення. Тут у нього знову виникає точка зіткнення чи збігу з постмодернізмом. Загрозовою для культури Д. Белл вважає також посилення тенденцій до всезагального консьюмеризму.

Не зовсім прийнятним не лише для постмодернізму, а й для всіх інших течій соціології є штучний розрив суспільства (виробництва, науки, технології, споживання, розваг тощо) і культури (художнього виробництва, культурного символізму, естетизації побуту тощо). Це є принциповою характеристикою, різноспрямованістю й несумісністю ціннісних орієнтацій. Саме тому постмодерне суспільство стає нездоланно *плюральним*. Але тут виникає певна проблема. Якщо навіть погодитись з Д. Беллом у цьому пункті, тобто як з констатацією факту, стає дуже незрозумілою подальша перспектива руху: ідеться до потенційної інтеграції чи принципової дезінтеграції? Питання в Д. Белла залишається без відповіді, а без неї всі подальші його міркування виглядають дещо штучними.

Проте така імморальність турбує соціологів різних напрямів і орієнтацій. У тому числі явних та принципових противників постмодернізму, наприклад, Ю. Хабермаса. Він, у принципі, погоджується з Д. Беллом стосовно бачення ним майбутньої перспективи. Він пропонує як альтернативу такій плюральності введення поняття “*життєсвіту*” як такого сектора людської активності, де вказані суперечності знімаються. Як бачимо, тут пропонується деяка соціальна терапія подолання болісного розщеплення світу. Для інших (наприклад, німецького соціолога Ф. Шемана) подібна роздвоєність світу вимагає пошуку й ствердження противаг. Проте хоч усі вони й реагують дещо схожим на постмодерністів чином на постмодерні обставини, але “справжніми” та “законними”, ніби “остаточними” модерністами при цьому не стають. Ним є той мислитель, “...хто безумовно визнає *імморальність* з її принциповою позитивністю, мислить цілком на її основі та послідовно захищає її від внутрішніх атак”, – стверджує, зокрема, В. Вельш [1, с. 47].

Достатньо поширеним серед постмодерністів, особливо тієї їх частини, яка спрямована на дослідження соціальних процесів, є звинувачення модерного суспільства в породженні “суспільства споживання”, тобто такого суспільства, в якому споживання є визначальною передумовою, перманентним дієвим чинником і кінцевою метою будь-якої індивідуальної чи колективної суспільної активності. У цьому сенсі постмодерністи діють у рамках тієї логіки аналізу, в якій одна риса відривається від інших, набуває самостійного чи навіть визначального значення, стаючи всезагальним експлікативним чинником. Ми можемо бачити це на прикладі концепцій “активного”, “політичного”, “постіндустріального”, “сексуального”, “дозвіллевого”, “гедоністичного”,

“масового”, “раціоналістичного”, “технократичного” тощо суспільства. У цьому ряді можливих виокремлювань якоїсь однієї сфери, причини, чинника чи фактора постмодерністи особливо акцентують на споживанні як потужному трансформаторі всіх суспільних відносин. Наряду з раціоналізмом, техніцизмом і формальною доцільністю вони оголошують споживання тим чинником, який спотворює нормальний рух людської історії. Цей висновок логічно впливає з наперед декларованої ними тотальної неврівноваженості суспільства.

Особливо помітно це виявляється у творчості сучасного англійського соціолога польського походження З. Баумана. Постмодерністська соціальна теорія, на думку З. Баумана, повинна відкинути принципи, що властиві попереднім концепціям, передусім, структурно-функціональній: цілісність і врівноваженість соціальної системи, детермінованість, взаємопов’язаність її частин. Вона також має бути вільною від таких метафор, як “прогрес”, “історична еволюція”, “сенса історії” тощо. В контексті таких міркувань фундаментальною властивістю постмодерної ситуації є її абсолютна недетермінованість і глобальна невизначеність. Отже, постмодерністська концепція суспільства може, і це в кращому разі, бути задоволеною використанням таких понять, як “система”, у її звичайному, ортодоксальному значенні, тобто як визнання того простого факту, що ціле – більше від його частин, а колективна дія помітніша й впливовіша за наслідками, ніж індивідуальна. Тому було б краще та продуктивніше взагалі відмовитись від поняття “суспільство”, маючи на увазі, що воно не позначає ніякої достатньо впорядкованої цілісності, а взяти на озброєння більш точний термін “суспільність”, “соціальність”.

Концепція З. Баумана є своєрідним антиподом концепції Т. Парсонса, декларованим антипарсонізмом. Долаючи парсонізм, З. Бауман робить акцент не на функціях, а на процесах та діячах, що перебувають у певних соціальних ситуаціях. Цим, на його думку, знімається анонімність і деперсоніфікованість структурного функціоналізму. Таким чином, співучасники соціальних процесів і взаємодії перестають бути маріонетками, повністю підпорядкованими зовнішніми обставинами, детермінованими причинними зв’язками. Натомість на передній план виходять соціальні актори, їхній суб’єктивний стан, мотиваційна структура та свідомо визначені переваги й нагороди, а суспільство як деяка тотальність є випадковим комплексом випадкових процесів, пов’язаних між собою випадковими зв’язками та відносинами. Окремі ситуації настільки відрізняються між собою, що їх неможливо вичерпно описати й пояснити [5, с. 128–132].

Така взаємна автономність означає, що соціальні агенти в умовах тотальної невизначеності мусять кожну соціальну ситуацію розуміти як максимум можливостей і мінімум проблем, але, насправді, усі мають дещо узагальнено стандартизований набір маленьких набутків, перемог, поразок і страждань. Із соціетального погляду створюється мережа середньо-пересічних відносин і взаємодій як хронічно невизначений потік подій,

ситуативна очевидність яких приховує їхній дійсний внутрішній зміст. Соціальні діячі в ній не можуть адекватно визначити суть своїх і чужих дій, тому відчувають себе маріонетками в чужій грі. Тут, власне, заперечення перейшло в твердження за принципом “від того до того ж”, бо це вже описано в заперечуваній З. Бауманом теорії соціальної системи Т. Парсонса.

Більше того, соціальні актори втрачають свою власну ідентичність і ідентичність своїх співдіячів. Їхні дії видаються їм випадковими, необґрунтованими, невмотивованими, а тому чужими, агресивними й загрозливими. Наслідком такої взаємодії виступає ситуація, коли власний життєвий проект трансформується в нескінченне стурбоване та невизначене самоконституювання в незрозумілих обставинах з незрозумілою перспективою.

Постійна неповна досяжність, а скоріше – повна недосяжність реальних цілей самоконституювання породжує необхідність у їх *замінниках*, тобто потребу в уявних цілях та уявних процесах і результатах їх досягнутості. Дешеві продовольчі субститути при цьому замінюють омріяну структуру харчування, дешевий одяг для повсякденного носіння – елітне вбрання, штучний “елегантний” профіль дешевих автомобілів – іномарки, амбіційні зі штучним аристократизмом “забігайлівки” – дорогі ресторани тощо. Тут і проглядається саме той аспект сучасної соціальної дійсності, котру постмодерністи називають сферою наслідування, субститути (замінників дійсних речей), симуляції й симулякрів. Реальний процес “вибору себе”, “самовизначення та самореалізації заміняються тут їх порожньою видимістю. Свобода вибору тут підмінюється схожою й повторюваною різноманітністю пропорцій того самого, а можливість самореалізації – суєтною активністю безглуздої повсякденності одно й того самого.

Реальна доступність при цьому підмінюється видимістю вибору, насолода – задоволенням, кохання – сексом, сенс життя – удаваною різноманітністю пустопорожніх форм активності, людське призначення – накопиченням на потребу з магазинів секонд-хенду (дешевих товарів). Прагнення здаватись чи справити враження в цих умовах явно переважає прагнення бути [7].

Ілюзорна доступність цих “артефактних” речей і товарів породжує “порожні” потреби, штучно викликана ненаситність задоволення якими перетворює формальну свободу споживання на реальну залежність від виробника та продавця, тобто одночасно і від виробництва, і від ринку. У цій частині соціальна теорія постмодернізму виглядає як роздратована, проте неглибока, критика існуючої повсякденності без представлення продуктивного проекту її трансформації: критика як більш проста мислительна операція тут явно переважає “соціальне конструювання”, яке неможливе без достатньо розроблених раціональних начал аналізу.

Висновки. Ми розглянули погляди двох груп дослідників, які намагаються осмислити постмодерн як нову соціальну реальність: тих, хто

не зараховує (свідомо чи несвідомо) себе до постмодернізму, і тих, хто намагається створити теоретичну соціологію постмодерну. Попри розбіжності в термінології, виборі тематики й інтерпретації, усі вони: 1) декларують та обґрунтовують появу суспільства нового типу, яке має суттєві відмінності порівняно з попереднім; 2) приймають тезу про шкідливість розриву суспільства й культури, шукають терапевтичні засоби подолання цього розщеплення; 3) демонструють схожі реакції на постмодерні обставини, ситуацію, але не приймають її імморальність та плуральність. Завдяки спільним зусиллям вимальовується образ постмодерного суспільства, що має такі риси: тотальна неврівноваженість, плуральність, імморальність, непередбачуваність траєкторій руху, хаотичність дій, що нагадує броунівський рух, випадковість процесів та зв'язків. Соціальна криза породжує й кризу соціологічну, звідки виникає нагальна потреба ревізії предмета соціології, її методологічного та термінологічного апарату. З. Бауман маніфестує постмодерністську соціологію як коментар до повсякдення, методологію соціальності. Водночас трактування соціальності як повсякдення означає регресію до архаїки. Соціологія перетворюється на особливу практику означування соціальності, що робить її нерациональною за формою, змушує відмовитися від інструментарію класичних та модерністських соціологічних парадигм.

Концепція З. Баумана є своєрідним антиподом концепції Т. Парсонса, декларованим антипарсонізмом. Але за своєю суттю відмінність між ними тільки в масштабах аналізу: якщо Т. Парсонс говорить про глобальну соціальну систему, то в З. Баумана йдеться про локальні соціальні ситуації. У цілому методологія та технологія дослідження постмодерністської соціології суперечлива, оскільки часто критика існуючої повсякденності здійснюється без подання проекту її трансформації.

Література

1. Вельш В. Наш постмодерний модерн / В. Вельш ; пер. з нім. А.Л. Богачова, М.Д. Култаєвої, Л.А. Ситніченко. – К. : Альтерпрес, 2004. – 328 с. – (“Сучасна гуманітарна бібліотека”).
2. The Postmodernism Reader: Foundational Texts / M. Drolet. – London and New York : Routledge, 2004. – 332 p.
3. Etzioni A. The Active Society. A Theory of Societal and Political Processes. – N.Y. : Press Univ., 1968. – 612 p.
4. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: опыт социального прогнозирования / Д. Белл ; пер. с англ. под ред. В.Л. Иноземцева. – М. : Academia, 1999.
5. Bauman Z. Intimations of Postmodernity. – London: Routledge, 1992. – 187 p.
6. Parsons T. The Social System. – London : Routledge, 1951. – 241 p.
7. Fromm E. Espoir et revolution / E. Fromm. – P. Stock, 1970. – 180 p.; Burdieu P. und art mogen. – P. : Mimit, 1965. – 185 p.

Щербина В.В. Постмодерністська загальна соціологія: самоцінна викривальна критика чи проект соціальних трансформацій?

Автор розмірковує над теоретичною рефлексією щодо формування образу постмодерну в різних інтерпретаціях авторів, які не зараховують себе (усвідомлено або неусвідомлено) до прибічників постмодернізму: А. Етціоні, Д. Белл, А. Турен, Ю. Хабермас, зіставляючи їх наукові результати з концепціями теоретиків постмодернізму (З. Бауман) з метою виявити евристичний потенціал сучасної соціологічної теорії.

Ключові слова: модерн, постмодерн, постмодернізм.

Щербина В.В. Постмодернистская общая социология: самоценное Разоблачительные критика или проект социальных трансформаций?

Автор размышляет над теоретической рефлексией по формированию образа постмодерна в различных интерпретациях авторов, которые не причисляют себя (осознанно или неосознанно) к числу сторонников постмодернизма: А. Этциони, Д. Белл, А. Турен, Ю. Хабермас, сопоставляя их научные результаты с концепциями теоретиков постмодернизма (З. Бауман) с целью выявить эвристический потенциал современной социологической теории.

Ключевые слова: модерн, постмодерн, постмодернизм.

Sherbina V. Postmodern general sociology: self-sufficient incriminating criticism is project social transformation?

The author reflects on the theoretical reflection on the formation of the image in various postmodern interpretations of authors who do not identify themselves (consciously or unconsciously) to the number of supporters of post-modernism: A. Etzioni, D. Bell and A. Touraine, Habermas, comparing their scientific results with the concepts of theorists of post-modernism (Z. Bauman) to identify the heuristic potential of modern sociological theory.

Key words: modern, post-modern, post-modernity.